

על התקפת ה'דרש'

(תשובה לתגובת ר' אליהו שי)

מכתבו הגיעני, ואנכי לא באתי לכוון אבנים ובוזאי ימצא המעיין לבנות ולסתור עוד, כי התורה עמוקה מאד ורחבה מני ים, וכל אחד ואחד קיבל חלקו כיד ד' הטובה עליו, והיה בזה שלום גם אם לא אשיב¹. (מנחת חינוך השלם, ניו-יורק תשי"ב, ספר ההשלמה, סוף חלק שני, עמ' ג)

ועם זאת - לבקשת המערכת לתגובה, עם היענות לדרישת קצרנותה, אומר מעט, תוך שאני מקדים כי בעקיבה אחר ביקורתו, אתיחס לא רק לתוכן אלא גם לדרך.

א. לצערי, ביקורתו של ר' אליהו שי על מאמרי היא בבחינת בנין שאין לו בית אב, מבלי שהביא ראיות ראויות לבסס את דבריו. עברתי בדקדקנות בין בתרי-אמריו ולא מצאתי ולו הפניה אחת שלא הובאה ונדונה במאמרי, ואפילו אותן הפניות שראוי היה להן לידון בסוגיית הגדרת הפשט², ואשר לא הבאתי, גם משום דרישת הקיצור וגם משום סטיית ממוקד מאמרי, אף לאלה לא נזקק, ולו גם לתימוך גישתו. התעלמות זו מכל מה שקדם אינה ראויה לכתיבה תורנית ומחקרית.

ב. הכותב תובע ממני להגדיר, אישית, מהו 'פשט', כפי שעשה הוא. לצערי, לא אוכל להיענות לתביעתו. קטונתי. אני מודה, כי מתוך ידיעתי את מניינם הרב של קולמוסי קודמי אשר נשברו זה כבר על הסוגיה, אני נרתע מיומרת יצירתה של הגדרה חדשה שלא שררה אבותינו, ואני מסתפק - כעיון 'אחרונים' בדברי 'ראשונים' - בליבונם, בירורם, חידודם ודיוקם של דברי קודמי. ואולם, דווקא לאור האמור, הרי למצער אני יכול לומר, שהגדרתו של ר' אליהו רחוקה מכל יחסם של חז"ל למושג זה; וכי היא אינה זהה [דוק בלשוני] לא עם הראב"ע ולא עם הרשב"ם, לא עם רש"י ולא עם ר"י קרא, ועוד, מן ה'ראשונים'; לא עם הנצי"ב ולא עם המלבי"ם, לא ר"י מקלנבורג ולא ר"י קרליץ, ועוד, מן ה'אחרונים'; לא עם נ' ליבוביץ ולא עם מ' ארנד, לא עם מ' גרינברג ולא עם ד' וייס-הלבני, לא ש' קמין, ועוד, מן החוקרים. ולמען הסר ספק, אשוב ואומר: בהחלט זכותו ולהציע עוד הגדרה ל'פשט', ואולם ראוי היה לו, לניסיון זה, שהיה נעשה אחר למידת דברי אלה שקדמוהו, ומתוך התמודדות עם דבריהם, ולא להתחיל את הדיון ביצירה אישית שאין לה מקור.

ג. בעוד שאני לא שמתי עצמי אלא בעמדת 'הגנה' על שיטה הדחוויה יותר ויותר בעת החדשה, 'שיטת הדרש', שמני הכותב בעמדת 'התקפה' על גישת 'רודפי הפשט' הקדומים ומקדשי הפשט' המאוחרים. ובכן, רק למען הסר ספק ו'תגובה' ל'תגובה לתגובה', וחוזר חלילה: מאמרי הקודם הציב עצמו בעמדת סגוריה ולא קטגוריה, שהיא פרשה לעצמה. משל למה הדבר דומה? למעשהו של הרמב"ן, אשר יצא להגן על הרי"ף מהתקפות הרז"ה והראב"ד, עם שהוא לא שולל את עצם נקיטתם פרשנות חלופית ולעיתים אף מצדד בה; שכן הוא לא בא לבטא את דעתו האישית, ובלבד שתינתן לפרשנות הרי"ף זכות עמידה כפרשנות אפשרית.

יודע כל לומד תלמודו, שאין במחלוקת מפרשיו ראיות גמורות, ולא ברוב קושיות חלוטות, שאין

בחכמה הזאת מופת ברור כגון חשבוני התשבורת ונסיוני התכונה.

אף אני לא בקשתי אלא להלך קימעה, עקב בצד אגודל בדרך הגדולה - והדגולה - אותה לימדנו 'אביהן של ישראל', להגן על זכות עמידתה האפשרי, הראוי והמכובד, של שיטה מושפלת.

ד. יציאה ל"הגנת הפשט", תוך אמירה הגורסת שיש מקום לפרשנות 'פשט' השונה מן ה'דרש' החז"ל, ואפילו המנוגד ל'דרש' החז"ל, ושהדבר כבר נעשה על-ידי פרשנים שלמי-אמוני-ישראל בכל הדורות, היא יותר ממיותרת, יותר מביעה בכוחא, ולו רק משום שהדבר כבר נאמר, ובמפורש, במאמרי. הוא הדין, אמירה המצדיקה, אף רואה ברכה, יתרון ועדיפות, לאסכולת 'פשט' עצמאי, גם בה אין חידוש - אדרבה, היא היא היותר מוכרת ונעשית ברוב-ככול המוסדות האקדמיים והמכללתיים, וכבודם - האמיתי - במקומם מונח. אלא שכל זה לא פגע ולא נגע כהוא-זה בעיקר נקודת מאמרי: הדרישה ללגיטימציה לא פחותה, לאסכולת ה'דרש'.

ה. לשאלה: מה הם הכלים לזיהוי 'פשט'? הכותב אמר את דברו, כי ב'כתוב' עצמו, לבדו, אמורה להיות משוקעת האינפורמציה אותה שואף הכותב למסור. ובכן, דבר זה בהחלט נכון לגבי עיתון או - לכל היותר - לגבי ספר שטחי, אך לא לגבי ספרות, שם חותר הקורא והחוקר להבין את כוונתו הסמויה של המחבר, לחשוף נימים, דקויות, רמזים, עומקים ושכבות - אם מיבניים, אם צורניים ואם תוכניים. ואם כך בפרוזה, הרי כך ודאי ב'שירה' - ו'תורה

¹ וראה נ' גוטל, 'על הליכות המבקר, המבוקר והבוקרת', המעיין (ניסן תשנ"ח), לח, ג.

² כדוגמת: D. Halivni-Weiss, Peshat and Drash, oxford 1991; ד' בוירין, עיוני מקרא ופרשנות, ג (תשנ"ג), עמ' 41-52; ג"ח כהן, מחניים, 7 (סיון תשנ"ד), עמ' 88-97; הנ"ל, דרך אפרתה (תשנ"ג), עמ' 25-32; הנ"ל, פרקי נחמה, תשס"א, עמ' 93-108; א' טויטו, הפשטות המתחדשים בכל יום - עיונים בפירושו של רשבי"ם לתורה, בר אילן 2002.

נקראת שירה" - ואם כך לגבי ספרות טובה ושירה משובחת, הרי כך, על אחת כמה וכמה, ביחס לספר הספרים. נכון שהקראי מסתפק במקרא, אך לא הרבני. הלה יאמר: אחת דיבר א-להים - שתיים זו שמעתי. לדידו, "טוטפות" הן תפילין, "זביחה" היא שחיטה כדת וכדין, "עין תחת עין" הוא ממון; "יקום על-שם אחיו" - לנחלה ולא ל"שם", "פרי עץ הדר" הוא אתרוג, ו"באש ישרפו אותו ואתהן" היינו אותו ואת אחת מהן - וכל זה גם אם אינו 'מסתדר' פילולוגית; "זכור" נאמר עם "שמור", "מחלליה מות יומת" עם "וביום השבת שני כבשים", "ערוות אשת אחיך לא תגלה" עם "יבמה יבא עליה" - גם אם אינו 'מסתדר' טקסטואלית; 'צורתא דמטבע' קדומה ביותר, כבר בימי משה, וכל הנמנות כמוקפות חומה היו כאלה - גם אם לא 'מסתדר' ארכיאולוגית; עם ישראל יצא ממצרים, נכנס לארץ ישראל וכבשה כעם - גם אם קיימים קשיים היסטוריים, וכן הלאה וכן הלאה על זה הדרך, והכל משוקע במקראות גופם³. כך בהלכה, וכך - ואולי אף ביתר שאת - בסיפור, שהוא תמיד רב-שכבות, רב-מובנות כולל מחשבות ורגשות שאינם מבוטאים במפורש, ואשר יש להם תמיד "יתר עומק, זמן, גורל ותודעה" (אוארבך, בספרו מימיזיס), הנחשפים בעיקר בדרש.

ו. מכאן נמצאת למד כי שגה ר' אליהו שי בטוענו כי "בתשתית עמדת בעלי גישת הפשט" עומדת הנחת יסוד פרשנית עקרונית לפיה משמעותו של הכתוב נמצאת בכוונתו של מחברו". זו שגיאה גדולה, שכן זו - בדיוק - גם דעת בעלי הדרש, הרמז והסוד, שבעים פני תורה ואפילו הסלע המתפוצץ. כולם, בלא יוצא מן הכלל, סבורים - ואולי בדין - ש"משמעות הכתוב נמצאת בכוונתו של מחברו". הנקודה היחידה לגביה הם חלוקים אינה אלא השאלה: אלו משקפיים צריך אתה - או לחילופין, יכול אתה - להרכיב על עיניך, ובהתאם לכך מהו "צבע", הכתוב ואולם, בסופו של דבר, לכל אחד מהם - גם - זו "כוונת המחבר".

ז. בקשתי שטוחה בפני ר' אליהו, כי ישוב ויטרח לעיין במקורות להן ציינתי, וידייק בהן כראוי. הנה דוגמה קטנה: הוא טוען כי "הפשט הוא אמת הכתוב. הוא משמעותו הראשונית והבסיסית ביותר, הוא תכלית ונשמת המילים. במובן זה אכן הפשט הוא האמת ואין בלתו!". לדרש, לעומת זאת, הוא נותן מידה אחרת של אמת - "האמת שבו טמונה ברעיון כשלעצמו, במשמעות המוסרית והחינוכית שלו, בחיוניות וברלוונטיות שהוא מעניק לדברי התורה", ובהערת שוליים אף הוסיף את ההלכה, אך מיד אמר שדיונם של הרמב"ם והרמב"ן ב'שורש השני' - אליו הפניתי - אינו נוגע לכך.

אולם אם נשוב לעיין שם, נמצא כי הרמב"ן כן דן שם, ובמפורש, בענין הפשט. הוא שילב את הדברים בתוככי העיון גופו, ואף חידד ודייק בלשון חז"ל: "לא אמרו [חז"ל] אין מקרא אלא כפשוטו" - שכן המקרא בהחלט אינו רק כפשוטו אלא גם כמדרשו - "אבל יש לנו מדרשו עם פשוטו ואינו יוצא ידי כל אחד מהם, אבל יסבול הכתוב את הכל ויהיו שניהם אמת". ועתה, בעקבות הרמב"ן, עלינו לומר ברורות: טענה הגורסת שאמיתו הפילולוגית-היסטורית של מקרא חופפת במלואה לאמיתו הבלעדית של מקרא, אחד לאחד, חייבת להידחות על הסף אצל שלמי-אמוני-ישראל.

ח. באשר לעצם האמירה כי "פשט אינו רק עוד דרך מיני רבות להבין את הכתוב, אלא הוא אמת הכתוב במובנה הבסיסי ביותר!" וכי "הפשט הוא אמת הכתוב" - אסתפק בצייטוט לשונו של חוקר מקרא ואיש חינוך מובהק, פרופ' מ' ארנד, אשר כנראה בדיוק מחמת כך כתב:

ראוי להדגיש, שאם פשוטו של מקרא הוא אמיתו הפילולוגית של המקרא, אין הוא בשום פנים אמיתו הבלעדית.

וכבר לימדה אותנו נ' ליבוביץ כי לא פעם, דווקא הרציונליסט, המשתדל לרדוף אחרי פשוטו של מקרא ומתרחק מכל מדרש ומכל דרשנות, מחטיא את כוונת הפסוק ומתרחק מעומק פשוטו. ועוד הוסיפה והדגישה כי יש חשיבות מרובה להראות לתלמידינו, שלפעמים דווקא המדרש המובא ברש"י קרוב יותר לפשוטו של מקרא מן הפירוש הנראה במבט ראשון - פשט.

ט. יתירה מזאת - זהו אכן יתרונו המוחלט של 'דרש': הוא יודע את כוונת המחוקק. ואם את נפשך לדעת, מדוע הוא יודע? התשובה היא, ש"הכותב" "דיבר" אתו. הוא דיבר אתו בנבואה, הוא דיבר אתו ברוח הקודש, הוא דיבר אתו במסורת תורה שבעל-פה. הוא זיהה לו, בשעתו, את תולעת השני, את התכלת, את המאכלות האסורות והמותרות; הוא תיאר לו את מיבנה המנורה וכיצד ניתן לעשותה מיקשה; הוא הורה לו, במדויק, כיצד תיראה הלבנה לקידוש החודש, ואף את 'סוד העיבור' לא מנע ממנו; הוא שאמר לו לא להיזקק לפילולוגיה ולאנטומיה בסוגיית "כשרות"

³ וראה את שכתב - ולא מתוך כפיפות רבנית - פרופ' מ' גרינברג: "לא יתכן לימוד המקרא בישראל ללא זיקה הדוקה לספרות ולהגות הבתר-מקראית, ובראש לספרות חז"ל. חז"ל הם שבררו, מבין אפשרויות התפתחות אינסופיות, אותם קווים בתפיסת העולם המקראית שהיוו את היהדות. בימי הבית השני היו זרמים שונים ומשונים של יהדות בדרך, כולם נסמכים על המקרא, ורובם זרים ליהדות שנתהוותה. רק הבנין שהקימו חז"ל על יסודות המקרא התקיים!" ודוק: "לא יתכן"; "רק!"

השפן והארנבת, שכן אחרת יהא נבוך אל מול היותן לא "מעלת גרה" כדבר המקרא; וכן הלאה, לעשרות ולמאות, על זה הדרך [ולא כאן המקום להיזקק לשאלת קדימות ה'דרשה' ל'הלכה', ולהיפך].

[בכדי לסבר את האוזן - ולהבדיל אלף-אלפי-הבדלות - מדובר באינטימיות מעין זו השוררת בין אם לילדה, אותו היא שולחת לחנות המכולת עם 'רשימה' המובנת לשניהם באר היטב, אך סתומה לחלוטין לזולתם. 'שפה', קודים ורמזים הטעונים, או 'מכונת אניגמה' או קירבת-דעת, לפיצוחם. וכי עליהם ניתן להחיל את קביעתו של הכותב כי "פירוש שאינו הולם את המשתמע **מלשון הכתובים עצמם**, בפרט אם הוא מעמיס על הכתוב משמעויות שלא כתובות בו, או אם הוא סותר את הכתוב, זהו פירוש בעייתי שלא יכול להתקבל ככוונת הכתוב?" אדרבה, שאל את הילד ותיווכח! וזה בדיוק הענין: בעל הדרש טוען לאינטימיות עם תורה, שהיא בחינת 'אם', וממילא הוא, ודווקא הוא, היודע "לקוראה" כפשוטה⁴.

י. אמת. קושי גדול טמון במתודת פיצוח הקוד: היכן וכיצד מעוגן הדרש בכתוב. דא עקא, על כיוצא בזה כבר אמר המאירי:

שפרגוד זה ננעל בפני רוב בני אדם, ואין ראוי לכך אלא מופלג בדורו בידיעה וחריפות ופולפול מיושר ודעת מיושבת,

ומה גם שעל הכול מוסכם כי ודאי לא כולה נמסרה. מכאן נסיונם של אחדים מהפרשנים, לנסות ולעגן, למפרע, את האמירה – בטקסט. רוצה לומר, מתוך הנחה שזו אכן כוונת הכותב והמסר אותו ביקש להעביר, ובכך היכן "שתל", ולו גם ברמיזה, את המסר, בכתוב?
וכאן יתרונו של ה'דרש'!

⁴ אגב כך יצויין כי מישגה דומה גם עובר כבריח התיכון לאורך מאמרו שביצעהר' יג. ולהיכן הדברים עלולים להגיע, יכול אתה לראות ממשפט המצוי בסוף מאמרו, שם (עמ' 111): "בתורה שבעל-פה" חלו "שיבושים במהלך הדורות". כך!